

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLIII

Св. 1–2 (2012)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

О једном типу ергонима у српском језику (САЊА ЂУРОВИЋ – ЈЕЛЕНА ПЕТКОВИЋ)	3
Лексичко-семантичке и стилске одлике императивних сложеница у српском језику (ДРАГАНА РАТКОВИЋ)	15
О неким творбеним типовима променљивих придева који означавају боје (ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ)	29
О глаголима чија семантика обухвата емоције из домена туге (ИВАНА МАРИНКОВИЋ)	45
Концептуализација појма САВЕСТ у српском језику (СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ)	63
О променљивости именица са значењем сродника у синтагматским везама са личним именима (АНЕТА СПАСОЈЕВИЋ)	77

И з п р а в о п и с н е п р а к с е

Примена правописа у неким београдским културним водичима (АНА РАНЂЕЛОВИЋ)	91
--	----

П р и к а з и

Софија Милорадовић, <i>Музички жаргон младих и младежњий музыкальниј сленг. Комјарайивни йоїлед</i> (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	103
Зборник <i>Творци српској књижевној језика</i> (АНА РАНЂЕЛОВИЋ)	109

Ново о директном објекту у српском језику.
Нада Арсенијевић, *Падежи правој објекта у стандардном
српском језику* (СРЕТО ТАНАСИЋ)..... 113

Рајна Драгићевић, *Лексиколоџија и грамаџика у школи
(методички ољеди)* (ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ) 117

I n m e m o r i a m

Гордана Вушовић Радивојевић (24. фебруар 1934 – 5. април 2012)
(СРЕТО ТАНАСИЋ) 121

СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПОЈМА САВЕСТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У овом раду бавимо се концептуализацијом појма САВЕСТ у српском језику. За прикупљање корпуса користили смо старију верзију Електронског корпуса српског језика (у даљем тексту ЕК) и Антологију српске књижевности доступну на сајту Учитељског факултета. Циљ рада био је истражити које су све појмовне метафоре одговорне за разумевање појма САВЕСТ у српској култури.

Кључне речи: концептуализација, појмовна метафора, поетска метафора.

1.1. Когнитивна лингвистика је, још 70-их година XX века, тежиште проучавања метафора померила с језика на човеков ментални свет. Према когнитивистима, метафора човеку најчешће омогућава разумевање апстрактних појмова, емоција и сл. То значи да се метафора више не изучава као стилско средство које се користи ради постизања ефекта на примаоце, већ као ментални механизам који се испољава у језику, али и у другим видовима човековог делања и мишљења. Отуда и њен нови назив – *појмовна метафора*. Лејкоф и Џонсон, кључни лингвисти за овакву поставку метафоре, у својој књизи *Метафоре наше насушине*¹ појмовну метафору дефинишу као механизам који омогућава „разумевање једног појма (или појмовног домена) помоћу другог појма (појмовног домена)“ (Лејкоф и Џонсон 2003: 5). Појмовни домен који се разумева означен је термином *циљни*, а појмовни домен који служи разумевању другог означен је термином *изворни*. Ови аутори скрећу пажњу и на чињеницу да преношење структуре једног појма на други појам ради лакшег разумевања овог другог ставља у први план одређене аспекте тог другог појма, али и истовремено прикрива друге (Лејкоф и Џонсон 2003: 13).

1.2. Према традиционалном приступу оличеном у тзв. теорији поређења, метафора се ствара на основу претходно постојеће сличности. Међутим, према когнитивистима сличности између два појма или појмовна домена

* Овај рад је настао у оквиру курса *Метафоре у мишљењу и језику* на докторским студијама Филошког факултета у Београду и рађен је под менторством проф. др Душке Кликовац.

¹ Оригинални наслов је *Metaphors We Live By*, превод наслова према Кликовац 2004.

нису само узрок за стварање метафоре, већ се могу јавити и као последица појмовне метафоре (Лејкоф и Џонсон 2003: 148).

Когнитивисти се слажу да је разумевање и организација апстрактних појмова заснована на појмовима везаним за човеково телесно искуство (Џонсон 1987; Лејкоф и Џонсон 2003). О заснованости појмовне метафоре у телесном искуству до сада је писано веома детаљно (Џонсон 1987; Лејкоф и Џонсон 2003; Барселона 2003; Кевечеш 2010 и др.). Човек оперише апстрактним појмовима тако што полази од представе о аналогним материјалним објектима (Поповић 2008: 39) или о свом телу и оном што га окружује, о ономе што му је чулно доступно. Тако, на пример, када говоримо о жељи, често користимо домен глади (Грејди 1999: 85). Метафору ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД налазимо у следећим примерима у српском језику:

- (1) Он је њу гутао погледом.
- (2) Колико год пехара освојила, она је незадовољна, **незасита је**.
- (3) Наша исцрпљена и девиза **гладна** привреда, већ више од месец и по дана не користи ову изузетну погодност (*Полиџика*, јул 2001).

Иако говоримо о различитим врстама жеља, које могу припадати различитим изворним доменима (ПОЖУДА ЈЕ ГЛАД, ЖЕЉА ЗА ПОБЕДОМ ЈЕ ГЛАД, ЖЕЉА ЗА НОВЦЕМ ЈЕ ГЛАД), свима је заједничка искуствена корелација ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД. Метафору ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД називамо општом метафором, јер њеном конкретизацијом добијамо конкретне метафоре ПОЖУДА ЈЕ ГЛАД, ЖЕЉА ЗА ПОБЕДОМ ЈЕ ГЛАД и ЖЕЉА ЗА НОВЦЕМ ЈЕ ГЛАД.

Веза између глади и жеље успостављена је захваљујући метонимији, која је, такође, једна од важнијих когнитивистичких тема. Метонимија се разуме као „когнитивни процес у којем један појмовни ентитет, изворни, омогућава менталну везу са другим појмовним ентитетом, циљним, унутар идеализованог когнитивног модела“ (Кевечеш 2010: 173). Дакле, метонимија је процес који доводи у везу два појма из истог домена, а то довођење у везу заснива се на блискости та два појма, односно на егзистенцијалној вези међу њима. Глад је типична човекова физиолошка потреба из категорије свих човекових физиолошких потреба, док је жеља типична ментална и/или емотивна потреба. Дакле, веза између ове две потребе је заснована на егзистенцијалној потреби – жељи за храном. На основу тога, говоримо о метонимијској заснованости метафоре ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД. Когнитивисти метонимију сматрају важним извором за настанак метафоре (Грејди 1999; Лејкоф и Џонсон 2003; Кевечеш 2010 и др.).

1.3. Ново виђење метафоре не искључује њену функцију поетског украса. Појмовна метафора је одговорна и за постизање стилског ефекта. Тада говоримо о поетским метафорама. Поетска метафора углавном је већ позната појмовна метафора коју је аутор конкретизовао, удружио са неком другом појмовном метафором или разрадио осветљавајући њен нови аспект који до тог тренутка није био у првом плану (исп. Лејкоф и Гарнер 1989: 67–72, Кликовац 2004: 32). Тако, на пример, Матија Бећковић у стиховима песме *Доста је било* ствара метафору РЕЧИ СУ ТРЕШЊЕ:

- (4) Доста је било римованих песама! // **Упрљајмо се речима као деца трешњама.**

Поетска метафора на основу које је сачињен овај стих гласи речи – ТРЕШЊЕ ПРИЛИКОМ ГОВОРЕЊА ИЗЛАЗЕ ИЗ УСТА НАПОЉЕ И ПРЉАЈУ ГОВОРНИКА. Метафора РЕЧИ СУ ТРЕШЊЕ створена је на основу већ постојећих метафора РЕЧИ СУ ПРЕДМЕТИ И РЕЧИ – ПРЕДМЕТИ ПРИЛИКОМ ГОВОРЕЊА ИЗЛАЗЕ ИЗ УСТА НАПОЉЕ (Кликовац 2004: 61); речима је могуће *упрљајти се* захваљујући метафори НЕМОРАЛНО ЈЕ ПРЉАВО (уп. Кликовац 2004: 18). Наиме, песник је увидео сличност између невештих покушаја деце да једу трешње и покушаја људи да говоре нешто неискрено, неистинито, неморално.

2. У овом раду бавимо се концептуализацијом појма САВЕСТ. За прикупљање корпуса користили смо старију верзију Електронског корпуса српског језика (у даљем тексту ЕК)² и Антологију српске књижевности доступну на сајту Учитељског факултета³. Будући да су примери преузети из Електронског корпуса углавном писани публицистичким стилем, користили смо и књижевна дела из Антологије српске књижевности да би грађа била разноврснија.

Како бисмо испитали на које све начине говоримо о савести, те помоћу којих метафора се она разумева у српској култури, издвојили смо око 1000 примера реченица у којима се појављује реч *савест*.

3. Према *Речнику српскога језика* Матице српске *савест* је „осећај моралне одговорности за своје поступке“. Тај осећај везан је, дакле, за више когнитивне функције, па га поседује само људско биће. У типичном случају сваки човек има савест и веома је тешко одрећи се савести. То нам показује следећи пример:

- (5) Треба да **докажеш** [...] да **можеш без савести** (ЕК, *Мотиви*, 111).

Ипак, наши примери показују да постоје људи без савести, али да се у нашој култури на то не гледа благонаклоно:

- (6) Приморску митрополију [...] **потресају немили догађаји изазвани безбожницима и људима без савести** (ЕК, *Православље*, 741).

Човек се сам може лишити своје савести, свесно и вољно ма колико му то било тешко:

- (7) **Човек са савешћу имао је да се одрекне своје мисаоности и своје савести...** (ЕК, *Политицини културни додаци*, 2002).

Савест може имати и различита стања:

- (8) Плаши ме **стање моје савести** (ЕК, Јан Потоцки, *Рукопис наћен у Сарајоси*, 1988).

² У време када смо ексцерпирали грађу постојао је само корпус који броји 23 милиона речи. Овај корпус са изворима доступан је на адреси: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>.

³ Корпус је доступан на адреси: <http://www.ask.rs>.

Постојање различитих стања савести подразумева да поседовање савести не значи нужно и да ће она бити активирана, то јест не значи да ће се човек у складу са њом и понашати.

4.1. Наш корпус показује да се САВЕСТ најчешће концептуализује помоћу изворног домена бића. Савест се, као и бића, може *рађајти*:

- (9) Колевка у којој **је рођена** наша духовна и црквена савест (ЕК, *Православље*).

Стање савести је, како смо рекли, променљиво, па се ми служимо доменом СТАЊА АКТИВНОСТИ / НЕАКТИВНОСТИ када говоримо о томе да је савест нешто што контролише или не контролише човекове поступке. На метафори САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ засновани су и примери који показују да се савест може *умиривати*:

- (10) А оно је само једно пренемагање да **се умири савест** (Драгиша Васић, *Црвене мајле*).
- (11) Не би требало да **умирите** своју **савест** тиме (ЕК, *Полиџика*, 2000).
- (12) Кукавички гест којим се **умирује грижа савести** (ЕК, *НИН*, 2002).

Када је савест неактивна, то њено стање не мора бити коначно. Могуће ју је *пробудити*, *посићи*:

- (13) Онда је то **знак за узбуну** наших прилично **поспаних савести** (ЕК, *Православље*).
- (14) Колико још храмова треба да буде разорено да **би се пробудила савест** хришћана (ЕК, *Православље*).

Као и биће, савест може да се *буди неким човековим неморалним постојанством*, *умирује* и *буде посидана*, дакле, да обавља активности карактеристичне за бића. Коришћењем домена (НЕ)АКТИВНОСТИ, у појединим примерима у којима се као изворни домен јавља САН ми истовремено означавамо и постојање савести, али и њено пасивно стање: човек коме је савест *усијавана*, *посидана* и сл. има савест, али не поступа у складу са њом. На другој страни, када човек не поступа у складу са савешћу, која се намеће као цензор наших поступака, онда је она *узнемирена*, *несириљива*, дакле, активирана, и потребно ју је *умирити*.

Савест као БИЋЕ подразумева усправан положај. Захваљујући метафори МОРАЛНО ЈЕ ГОРЕ, НЕМОРАЛНО ЈЕ ДОЛЕ (уп. Кликовац 2006: 110–111), савест има променљив положај, па може *поклекнути* онда када човек чини нешто неморално:

- (15) Када **поклекне** људска **савест**, онда страдају невини (ЕК, *Полиџика*, јун 2000).

4.2. Када се концептуализује као биће, савест може бити изузетно агресивна, као у примеру:

- (16) **Удавиће ме рођена савест** ако наставиш да ћутиш... (Гроздана Олујић, *Гласам за љубав*).

Савест и биће имају још једну заједничку активност – могу да гризу. У том случају метафора САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ конкретизује се као метафора САВЕСТ ЈЕ АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА:

- (17) Рекавши да **га гризе савест** за оно што је урадио (ЕК, *Политика*, 2000).
 (18) У том часу **савест га је гризла** па је хтео жену да спаси (ЕК, *Политика*, 2001).

Овде вреди поменути и то да се у српском језику глагол *гристи*, на основу тога што *угриз* подразумева осећање интензивног физичког бола, користи за изражавање болних психичких стања и емоција: *гризе ме сумња, кривица, мука, одлука, мисао* итд. То значи да постоји корелација између снажног физичког бола и онога што доживљавамо као интензивно непријатно ментално, емотивно осећање. Између те две врсте бола постоји егзистенцијална веза која би могла да проистекне из човековог најранијег искуства: угриз животиње за човека био је истовремено физички болан и изразито непријатан у емотивном и менталном смислу јер је изненадан, неочекиван.

Примећујемо да се *савест* веома често појављује у синтагми *грижа савести* онда када је активирана и подстакнута неким човековим поступком који није у складу са моралним начелима, што значи да се *савест* и *грижа савести* често понашају синонимично када се односе на *осећај кривице због учињеног*.

За метафору САВЕСТ ЈЕ АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА у нашем корпусу налазимо и следећи пример:

- (19) Ако **издресирамо своју савест**, она нас у исти мах љуби док нас гризе (ЕК, *Политикини културни додаци*, 2000).

Ако о савести мислимо као о животињи коју треба *дресира*, то онда значи да савест доживљавамо као нешто над чим ми можемо успоставити контролу, а не као нешто над чим већ имамо контролу. У овом примеру човекова контрола над савешћу подразумева да човек савести не дозвољава да га гризе.

4.3. С обзиром на то да је типично биће, али и биће које је самом човеку најважније – управо човек, једна од најчешћих конкретизација метафоре САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ јесте метафора САВЕСТ ЈЕ ЧОВЕК. Човек са својом савешћу може да се суочава:

- (20) Не жели да **се суочи са** сопственим погрешним потезима и **својом савешћу** (ЕК, *Политика*, 2001).

Када се доживљава као ЧОВЕК, савест се врло често испољава као *самовољна, осветљубива* и *превртљива*:

- (21) Ми изнад свега ценимо **самоуправу савести** (ЕК, *Политикини културни додаци*, 2000).
 (22) **Грижа савести осветила му се** за несрећне жртве (ЕК, Јан Потоцки, *Рукойс нађен у Сарајоси*, 1988).
 (23) **Једна превртљива савест** (ЕК, *Танјуг*, 1995).

САВЕСТ МОЖЕ БИТИ И МУЧИТЕЉ:

- (24) **Мучен грижом савести**, несаницом и породичном анамнезом, откачи ту бомбу (ЕК, *Полиџикини кулџурни додаци*, 2000).

Као што можемо да приметимо, савест се често доживљава као нешто што је по човека опасно, што га угрожава, те не чуде примери у којима се савест доживљава као ЛОВАЦ:

- (25) **Ловила ме је**, на најнеочекиванијим серпентинама душе, **моја савест** (Гроздана Олујић, *Гласам за љубав*).
- (26) Гледстон се, **гоњен савешћу**, хватао у коштац са египатским и ирским питањима (ЕК, Р. В. Конел, *Зашио је класична теорија класична?*).

Негативни доживљај савести изражава се и преко метафоре САВЕСТ ЈЕ ТАМНИЧАР:

- (27) Лесковчанин је објавио роман **Заточеник савести** (ЕК, *Полиџика*, 2000).

Метафоре као што су САВЕСТ ЈЕ АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА, САВЕСТ ЈЕ ТАМНИЧАР И САВЕСТ ЈЕ ЛОВАЦ указују на то да човек ограничења у погледу испољавања својих жеља и хтења, дакле, ограничења која му диктирају моралне обавезе и савест, доживљава као ограничења у својим телесним активностима, па се отуда савест и појављује као неко ко физички угрожава човека (*ловац*, *мучиџиел* или *агресивна животиџиња*) или га спречава да се креће (*џамничар*). Метафора САВЕСТ ЈЕ ТАМНИЧАР произлази из метафоре ИМАТИ САВЕСТ ЈЕ ИМАТИ ОГРАНИЧЕНО КРЕТАЊЕ, а на њој је заснован и веома фреквентан израз *слобода савести* (потврђен у *Речнику српскога језика* Матице српске) у значењу „одсуство ограничења у исказивању својих начела и уверења“. Овај израз имплицира још једну познату општију метафору МОРАЛНА АКЦИЈА ЈЕ КРЕТАЊЕ НА ДОЗВОЉЕНОЈ ТЕРИТОРИЈИ И ДОЗВОЉЕНИМ ПУТЕВИМА (Кликовац 2004: 18). Дакле, како исказивање начела и уверења може бити човекова ментална активност корелативна с физичком активношћу кретања, онда је делање у складу са захтевима савести ограничено као што би неким телесним недостатком или неком физичком препреком било ограничено и човеково кретање кроз простор. На основу тога можемо говорити и о метонимијској основи метафоре ИМАТИ САВЕСТ ЈЕ ИМАТИ ОГРАНИЧЕНО КРЕТАЊЕ.

4.4. Када се концептуализује као човек, савести је могуће приписати и вербалне способности карактеристичне за човека, те она има *глас* и може да *говори*:

- (28) Само **глас савести** им прекида починак (ЕК, Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарајоси*, 1988).
- (29) Оно што је карактеристично у овом злочину, то је **опречан говор савести** (ЕК, *Полиџика*, септембар 2000).

Савест веома често од човека може нешто и да *џражи*:

- (30) **Савест категорички тражи** да се о том новом животу мисли (Драгиша Васић, *Сабране џриповејке*).

С обзиром на начин комуникације између човека и савести као саговорника, метафора САВЕСТ ЈЕ ЧОВЕК конкретизује се као метафора САВЕСТ ЈЕ НАРЕДБОДАВАЦ:

- (31) **Савест ми је налагала** да одам вашег тобожњег љубавника (ЕК, Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарајоси*).
- (32) Ћосић је [...] ишао у корак са својом епохом прихватајући **налоге савести** (ЕК, *Полиџикини културни додаци*, 2002).

Метафора САВЕСТ ЈЕ ЗАПОВЕДНИК читава се у примерима у којима савест нешто човеку *забрањује* или *доушља*:

- (33) Сведоци којима **савест не да да ћуте** (ЕК, *Полиџика*, септембар 2000).
- (34) Нећу да будем целат ове јадне дечице. **Савест ми то не допушта** (Стеван Сремац, *Лимунација на селу*).
- (35) Једино што ми **моја савест дозвољава** је да им то надокнадим (ЕК, *Полиџика*, мај 2001).

Да САВЕСТ МОЖЕ БИТИ ВЕОМА НЕПРИЈАТАН САГОВОРНИК, потврђујемо и примерима у којима се савест појављује као особа која човеку *прекорева* или га *прекорева*:

- (36) До сада су се на **приговор савести** позивали припадници појединих верских заједница (ЕК, *Полиџика*, април 2001).
- (37) Поштовање **приговора савести** (ЕК, *НИН*, 27. 6. 2002).
- (38) **Ако ме савест не прекорева**, тиме нисам оправдан (ЕК, *Полиџикини културни додаци*, 2000).

4.5. У нашем корпусу налазимо и неколико примера у којима се савест доживљава као *добронамеран човек*. Метафора САВЕСТ ЈЕ САВЕТОДАВАЦ има следеће потврде:

- (39) **Уколико послушате своју савест** [...] омогућићете да пуна истина [...] изађе на видело (ЕК, *Полиџика*, октобар 2002).
- (40) **Савест треба слушати** више него било ког човека (ЕК, *НИН*, 29. 4. 2002).

Када се савест обраћа човеку, он може, али не мора да је слуша, односно не мора поступати у складу са њом. То видимо из следећег примера:

- (41) Тада сам почео **обраћати већу пажњу гласу своје савести** (ЕК, Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарајоси*, 1988).

Савест се концептуализује и као водич у ситуацијама у којима човек треба да се одлучи између нечега што је у складу са савешћу и нечега што се са њом коси:

- (42) Он каже да ауторитет поштује, а **савест следи** (ЕК, *НИН*, 29. 4. 2002).

- (43) Имаће више времена [...] да **следећи савест** [...] још шта уради (ЕК, *НИН*, 2002).

Можемо приметити да се овде *савести* не појављује у синтагми *трижа савести*, што значи да савест коју доживљавамо као добронамерну не може да гризе, не угрожава човека. Такође, САВЕСТ која се концептуализује као водич или САВЕТОДАВАЦ непрестано је активна, док се САВЕСТ која *тризе* активира са закашњењем, обично човековим лошим поступцима.

5. Метафору САВЕСТ ЈЕ НОСИТЕЉ ТЕШКОГ ТЕРЕТА (САВЕСТ ЈЕ НОСИТЕЉ, А НЕПОСТУПАЊЕ У СКЛАДУ СА ЊОМ ЈЕ ТЕЖАК ТЕРЕТ) налазимо у следећим примерима из нашег корпуса:

- (44) Немци сада настоје да **растерете своју савест** (ЕК, *Полиџикини културни додаци*, 2000).
 (45) Не знам да ли је Његошев народ у стању да **отресе грех са своје савести** (ЕК, *Полиџика*, мај 2001).

Човек кога *мучи* савест осећа тескобу, терет, па је и израз *имајти која на савести* са значењем „бити узрок чије пропасти“ заснован на поменутих метафорама.

Слична претходној, метафора САВЕСТ ЈЕ ТЕЖАК ТЕРЕТ језички је уобличена у изразима попут *ојшерећен савешћу/трижом савести* (израз потврђен у *Речнику српској језика* Матице српске). Човек може бити *ојшерећен савешћу* као што је *ојшерећен физичким тшерећом*.

6.1. У нашем корпусу налазимо и на примере који илуструју метафору САВЕСТ ЈЕ ВРЕДНА МАТЕРИЈА:

- (46) Госпођа без **трукне савести** (ЕК, *Полиџика*, јануар 2001).
 (47) **Висок степен моралности и савести** (ЕК, *Полиџикини културни додаци*, 2001).

6.2. У нашем корпусу има примера који потврђују метафору САВЕСТ ЈЕ ВОДА:

- (48) **Мутио ми је мир** ионако **узнемирене савести** (ЕК, Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарајосу*, 1988).
 (49) **Била је пуна мирне савести** и радовала се што је стигла кући (ЕК, Мирослав Поповић, *Судбине*, 1994).
 (50) Мени је **савест потпуно мирна и чиста** због свега што сам радио (ЕК, *Полиџика*, октобар 2000).

Метафоре САВЕСТ ЈЕ ВОДА и САВЕСТ ЈЕ ВРЕДНА МАТЕРИЈА имплицирају у литератури већ познату метафору ЧОВЕКОВ ЕМОЦИОНАЛНИ ПРОСТОР ЈЕ ПОСУДА/БУНАР У КОМЕ ЈЕ САВЕСТ СМЕШТЕНА (о овоме в. више Кликовац 2004: 210), што даље води до општијих метафора ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА САВЕСТ, а САВЕСТ ЈЕ САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ.

Међутим, захваљујући метафори НЕМОРАЛНО ЈЕ ПРЉАВО (уп. Кликовац 2004: 18), савест можемо квалификовати као *чисћу* или *нечисћу* и ван метафоре САВЕСТ ЈЕ ВОДА. Тада налазимо на примере засноване на метафори САВЕСТ ЈЕ ДВОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР:

- (51) Ако се испостави да су они убеђени у **чистоту своје савести** (ЕК, *Полиџикини културни додаци*, 2000).
- (52) Можда имате **нечисту савест**? (ЕК, Момо Капор, *Зое*, 1984).
- (53) Ако има **чисту савест**, не би требало да се узбуђује (ЕК, *Полиџика*, септембар 2000).
- (54) Будући увек **нечисте савести** и свестан своје кривице и грехова, бегао из кујне на какво узвишено место (Стеван Сремац, *Пой Сџира и ѿој Ћира*).

Такође, када се појављује као *мирна*, САВЕСТ, може бити и БИЋЕ:

- (55) И како се раније жртвовао и одужио то му је [...] **савест потпуно мирна** (Драгиша Васић, *Црвене мајле*).

Када се концептуализује као ВОДА (или уопштено МАТЕРИЈА) и БИЋЕ, примећујемо да је за савест карактеристично *кретање* и *мировање*. У вези са тим важна је метафора АКТИВНОСТ ЈЕ КРЕТАЊЕ. Неактивирана савест је она која је својствена свим људима који се понашају у складу са моралним кодексом, и та савест подразумева стање мировања. Стање мировања је такође двоструко: МИРНА САВЕСТ је пожељна, док је УСПАВАНА САВЕСТ непожељна (уп. т. 4.1). УСПАВАНА САВЕСТ је, иако подразумева мировање, непожељна највише зато што сам придев *успавана* указује на то да је она у неком прошлом тренутку била активна, а онда се деактивирала, *успавала*. Активирана савест, међутим, подразумева кретање, и то је она савест која се активира човековим неморалним поступцима и која се често појављује у синтагми *грижа савести*.

7. На метафори САВЕСТ ЈЕ ДЕСТРУКТИВНИ ХЕМИЈСКИ АГЕНС засновани су примери:

- (56) У то време **ме није нагрязала савест** (ЕК, *Свети*, 221).

Ова метафора настала је на основу разорне моћи савести активираних човековим деловањем које није у складу са његовим етичким начелима.

8. У ретким случајевима САВЕСТ ЈЕ ЛОМЉИВ ПРЕДМЕТ:

- (57) **Грижа савести** хировитих купаца тек је **једна од напрслина** старомодне дијамантске индустрије (*Полиџика*, новембар 2000).
- (58) **Остаци наше савести** (ЕК, *Полиџика*, децембар 2000).

Такође, предмет може бити различито конкретизован. Тако наилазимо на примере засноване на метафори САВЕСТ ЈЕ МЕХАНИЗАМ:

- (59) **Прорадио им је делић савести** (ЕК, *НИН*, 24. 1. 2002).
- (60) **Савест** његових колега **прорадила је** тек онда кад су осетили слободу (ЕК, *Полиџика*, септембар 2000).

Овакви примери такође показују да се КРЕТАЊЕ САВЕСТИ везује за њено АКТИВИРАЊЕ.

Постоји и неколико примера у којима се читава метафора САВЕСТ ЈЕ УЖАРЕНИ ПРЕДМЕТ:

(61) **Савест** ме је **горко пекла** (ЕК, Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарајеву*, 1988).

(62) Пироћанца већ дуже време **пече савест** (ЕК, *Свети*, 210).

Затим, САВЕСТ МОЖЕ БИТИ РОБА КОЈОМ ЧОВЕК ТРГУЈЕ:

(63) Они су увек спремни да **продају своју савест** (ЕК, Раул Жирарде, *Политички митови и митологије*, 2000).

(64) Нудити на **продају мало савести** (ЕК, *НИН*, 24. 1. 2002).

9. ЧОВЕК МОЖЕ БИТИ САДРЖАТЕЉ ЗА СВОЈЕ ПРАВО БИЋЕ. У том случају, савест се персонификује и онда та НОВА ОСОБА, смештена у ЧОВЕКУ, покушава да избегне савест ЧОВЕКА – САДРЖАТЕЉА:

(65) Проза ... **може да допре до савести**, ма колико је **модерни човек избегавао** и потискивао (ЕК, *Политички културни додаци*, 2000).

10. Када се налази у човеку, САВЕСТ МОЖЕ БИТИ И БИЉКА:

(66) Од Бога му, од стварања човека, **усађена савест**, пробуђена на нови начин и заувек, доласком Исуса Христа (ЕК, Владета Јеротић, *Десетом Буром Бранковић – његово дело и наше време*).

11. Као што смо до сада видели, савест је одлика човека. Међутим, она може припадати и апстрактним ентитетима које доживљавамо као особе, када говоримо о *савести државе, професије, нације, владе, јавности* итд., те наилазимо на следеће примере:

(67) Њен циљ је да врати и оснажи [...] изгубљену **савест нације** (ЕК, *Политика*, октобар 2000).

(68) Јер је глас Броза био јачи од гласа **научне савести** (ЕК, *Политика*, мај 2001).

Када говоримо о *савести науке, професије, нације* и сл., користимо се метонимијом, јер НАУКА СТОЈИ ЗА ЉУДЕ КОЈИ СЕ БАВЕ НАУКОМ, ПРОФЕСИЈА ЗА ЉУДЕ КОЈИ СЕ БАВЕ ТОМ ПРОФЕСИЈОМ, НАЦИЈА ЗА ЉУДЕ ТЕ НАЦИЈЕ, ДРЖАВЕ ЗА ЉУДЕ У ТОЈ ДРЖАВИ, а можда чак и за ЉУДЕ КОЈИ ВОДЕ ДРЖАВУ, будући да се ДРЖАВА МОЖЕ КОНЦЕПТУАЛИЗОВАТИ КАО ОСОБА, ПИРАМИДА И СЛ. (Кликовац 2004: 110).

12. Да резимирамо, ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА САВЕСТ КАДА ИМАМО У ВИДУ МЕТАФОРЕ САВЕСТ ЈЕ ВОДА, САВЕСТ ЈЕ СВЕЛОСТ И СЛ. МЕТАФОРА САВЕСТ ЈЕ ВАН ЧОВЕКА ПОДРАЗУМЕВА МЕТАФОРЕ У КОЈИМА СЕ САВЕСТ КОНЦЕПТУАЛИЗУЈЕ КАО НАРЕДБОДАВАЦ, ТАМНИЧАР, ВОДИЧ, ЛОВАЦ, АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА, ТЕРЕТ, УЖАРЕНИ ПРЕДМЕТ, РОБА И СЛ.

Такође, показали смо да се метафора САВЕСТ ЈЕ БИЋЕ најчешће конкретизује као метафора САВЕСТ ЈЕ ЧОВЕК. Када се концептуализује као ЧОВЕК, савест се углавном појављује као цензор слободног говорења и делања, па се даље конкретизује у тамничара, ловца, наредбодавца, заповедника, мучитеља, дакле, САВЕСТ ПОСТАЈЕ ЧОВЕК СА ИЗРАЗИТО ЛОШИМ ОСОБИНАМА, ФУНКЦИЈАМА И СВОЈСТВИМА.

Савест је осећај који подразумева да се човек понаша према одређеним начелима која су му други поставили или које је он себи поставио, а такви

захтеви савести омогућавају човеку да је доживљава као НАРЕДБОДАВЦА и ЗАПОВЕДНИКА. Када се САВЕСТ супротставља човековим жељама или подразумева да човек нешто ради против своје воље, онда се она доживљава као МУЧИТЕЉ. Таква савест је непријатна, јер је то савест синонимична са *трижом савести* – оном која се активира када човек већ поступи супротно својим моралним начелима. Међутим, израз *нема у њеџа ни искре савести* сведочи о томе да је у нашој култури пожељно имати савест, а то видимо по томе што се у овом изразу САВЕСТ концептуализује као СВЕЛОСТ. Онда када је стално активна, она је ВОДИЧ и САВЕТОДАВАЦ. Дакле, када анализирамо концептуализације САВЕСТИ у српској култури, закључујемо да постоји оксиморон: пожељна је активна савест, која може бити и мирна, али је човек негативно доживљава онда када она није била активна већ се неким његовим лошим поступком активирала.

Активност савести доводи се у везу с доменом КРЕТАЊА, те наилазимо метафоре које укључују општу метафору АКТИВНОСТ ЈЕ КРЕТАЊЕ. Таква је метафора САВЕСТ ЈЕ БИЂЕ (нарочито када имамо у виду домене ЛОВАЦ, АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА, ТАМНИЧАР), као и метафоре САВЕСТ ЈЕ МЕХАНИЗАМ и САВЕСТ ЈЕ ДЕСТРУКТИВНИ ХЕМИЈСКИ АГЕНС.

Метафоре у којима се ЧОВЕКОВА УНУТРАШЊА СТАЊА или ЕМОЦИЈЕ концептуализују као МАТЕРИЈА су веома честе (Кликовац 2004: 207). Такве концептуализације омогућавају да се настанак емоције везује за КРЕТАЊЕ или ПОДИЗАЊЕ МАТЕРИЈЕ, што је случај с метафором САВЕСТ ЈЕ ВОДА.

У нашем корпусу има и неколико поетских метафора. Оне су настале углавном разрадом постојећих метафора. Аспект који се проширује можемо означити као „онај којим се показује дејство савести које штети човеку или га угрожава“. Такве аспекте имају метафоре САВЕСТ ЈЕ ДЕСТРУКТИВНИ ХЕМИЈСКИ НЕЖИВИ АГЕНС, САВЕСТ ЈЕ ЛОВАЦ, САВЕСТ ЈЕ ТАМНИЧАР, САВЕСТ ЈЕ ЗАПОВЕДНИК, САВЕСТ ЈЕ НАРЕДБОДАВАЦ, САВЕСТ ЈЕ АГРЕСИВНА ЖИВОТИЊА и САВЕСТ ЈЕ РОБА.

13. Наше истраживање показује да су изрази које бележи *Речник српскоџа језика* Матице српске засновани на непоетским, појмовним метафорама, али и да ове метафоре истовремено представљају јаку базу за њихове даље иновативне разраде до поетских.

14. Мрежу метафора на основу којих се концептуализује САВЕСТ у српском језику можемо представити приложеним графиконом. Заокружене су метафоре којима се говорник служи када осећа тескобу због присуства савести. Четвороуглом су обележене поетске метафоре.

ЛИТЕРАТУРА

- Барселона 2003: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads – A Cognitive Perspective* (Antonio Barcelona, ed.), Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Грејди 1999: Joseph Grady, A typology of motivation for conceptual metaphor: correlation vs. resemblance, in: *Metaphor in Cognitive Linguistics* (Raymond Gibbs, Gerard Steen, eds.), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 79–100.
- Кевечеш 2010: Zóltan Köveczes, *Metaphor: A Practical Introduction*, OUP, Oxford.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku, XX vek*, Beograd.
- Кликовац 2006: Душка Кликовац, О метафоричкој концептуализацији неких апстрактних појмова из домена моралности, *Српски језик* XI/1–2, 103–114.
- Кликовац 2008: Душка Кликовац, Шта је то метафора?, *Књижевности и језик* LV/1–2, 57–76.
- Лејкоф и Тарнер 1989: **George Lakoff, Mark Turner**, *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, University of Chicago Press, Chicago.
- Лејкоф и Џонсон 2003: George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago.
- Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика сиварности. Коиницивни аспекти контрастивне анализе*, Филолошки факултет, Београд.
- Расулић 2006: Катарина Расулић, *Тако близу, а ипак далеко: о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима БЛИЗУ и ДАЛЕКО*, у: *Коиницивнолинивиситичка истраживања српског језика*, САНУ, Београд, 231–259.
- Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Џонсон 1987: Mark Johnson, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, The University of Chicago Press, Chicago.

S u m m a r y

Svetlana Slijepčević

THE METAPHOR SYSTEM FOR CONSCIENCE
IN SERBIAN LANGUAGE

This paper explores metaphorical conceptualization of the domain CONSCIENCE in Serbian language and their extensions in poetical discourse. After a global overview of main examinations in theory of conceptual metaphors, we analyze metaphores with the domain CONSCIENCE on examples excerpted from Electronic Corpus of Serbian Language and Anthology of Serbian Literature. Finally, we gave a shematic survey of all conceptual metaphors we found in corpora, including poetical and non-poetical metaphors.